Az iskola

(Evolúciós áttekintés)

A többi fajnak könnyű! Megszületnek a kölykök, vagy kibújnak a fiókák a tojásból, és a legtöbb esetben, néhány hét alatt, szinte mindent tudnak már, ami az eredményes élethez kell. Gyorsan és lelkesen tanulnak, és a legfontosabb ismeretek amúgy is velük születtek. Tudják, mit kell enni, és rendszerint azt is, hogy az ennivaló hol található a legnagyobb valószínűséggel. Tudják, hogy az ennivalót, ha az elszaladós, hogyan lehet megfogni. Ha véletlenül ők maguk szolgálnak más fajok ebédjéül, akkor többnyire azt is tudják, hogy hogyan lehet minél későbbre halasztani az étlapra kerülés idejét.

Nem így az ember fiókái. Teljesen éretlenül születnek, még ahhoz is sokat kell a szülőknek fáradozni, hogy egyszer majd büdös kölyök legyen belőlük. Ősidőkben ez aránylag egyszerű volt. A közösség minden tagja állandóan együtt volt, együtt gyűjtögették az ehető gyümölcsöket, bogyókat, gombákat, együtt fogyasztották ezeket el, eszközeiket is együtt készítették, és együtt hallgatták a mesélőket a tűznél, leszámítva egy-két vadászt, akik persze főleg azért mentek el vadászni, hogy végre egy kicsit egyedül lehessenek. Kommunikációs szempontból paradicsomi állapot volt. A büdös kölykök persze ott lábatlankodtak a felnőttek között, iskolának hírét se hallották, még fel se volt találva, így hát minden fontos tudnivalót a felnőttektől lestek el, gyűjtögetés, eszközkészítés, mesemondás közben. Hogyan kell kőkést készíteni, hogyan lehet a nyilak számára a legjobb vesszőket megszerezni, és fejlettebb időkben azt, hogy hogyan készíti a varázsló a halálos mérget, amit majd a nyilak végére kennek. A majomfélék, mint az ember is, gyorsan tanulnak a domináns társaiktól. Aki látványosabban döngeti a mellét és messzebb képes dobni a harci dárdát, az sok minden másban is példaképe lesz a közösségnek, még ha egyébként egy szexista állat is. Mellesleg a szexet se kellet a kölyköknek könyvekből tanulni, mert a szexista domináns férfiak ezt ott helyben mutatták meg, hogy hogyan. Az élet nagyon egyszerű és, főként a szex szempontjából, nagyon eredményes volt, bizonyítja ezt az is, hogy már hatmilliárdnál is többen vagyunk.

Ez a szabados szexuális élet aztán, néhány tízezer év alatt, oda vezetett, hogy egyszeribe ellepték a közösségeket a büdös kölykök és a közösségek az egész bolygót. Közben az együtt végzett munkák szakosodtak. A kovács patkolással kapcsolatos mesterfogásaira egy péknek semmi szüksége nem volt, sőt kifejezetten zavarta volna például, ha ugyanilyen módon fújtatja a tüzet, mint a kovácsok, elégtek volna a kenyerek. De így voltak ezzel a szabók, a bányászok, ötvösök és az építészek és a programozók is, mindenki csak a maga céhének ismereteit tartotta fontosnak. Mindegyik helyen ott lábatlankodtak viszont a kölykök. Az egyik beleesett a meszesgödörbe, a másik ráült a kelni készülő cipókra, a harmadik eltévedt a földalatti járatokban, és a többiek is csak játszottak és hancúroztak, akadályozva a tisztességes, komoly munkát. Nagy volt az öröm, amikor végre feltalálták az iskolát. Persze nem a büdös kölykök örültek neki, egyáltalán nem. A szülők teltek el nagy elégedettséggel. Milyen csodálatos ötlet! Vége a büdös kölykök randalírozásának. Lesz iskola, lesz komoly, tekintélyes tanító nádpálcával és furkósbottal. A nádpálcával az apróbb helyszíni bírálatoknak szerez majd érvényt, a bottal meg jól elagyabugyálja azt, aki megérdemli. Csak már iskolaérett legyen a gyerek,

mondogatták. Azon kívül persze, hogy napközben megszabadulunk a kölyköktől, az iskola még minden szépre és jóra meg fogja őket tanítani. Tanult emberek hagyják majd el az iskolát, és olyan okosak lesznek, hogy még. A kiművelt emberfők országa leszünk rövidesen.

A nagy találmányok többnyire csak alkotóik fejében működnek tökéletesen, mert abban a fejben minden rendelkezésre áll az eszményi működéshez és azt semmi sem zavarja. A valós világban viszont azonnal akadtak különböző gondok. Például ki legyen az iskolamester, a tanító? Egy jó kovács vagy szabó ugye nem akar tanító lenni, hiszen megvan a maga szakmája, és abban szeretne sikeres lenni. Hát akkor ki? A legtöbb faluban akadt egy öreg szivar, akinek fájt a dereka vagy húzta a lábát, nem bírta a nehéz munkákat és szeretett sokat mesélni. Ez mindig kapóra jött. Őt az Isten is tanítónak teremtette. Ha nem akart, behúztak neki egyet-kettőt. Ettől jobb belátásra tért és bevonult az iskolába.

Sajnos ott voltak már a büdös kölykök is. És elkezdődött a harc a dominanciáért. Az iskolába küldött kölyköket a társadalom tulajdonképpen kizárja magából. A társadalom tagjai mindennapi életük, munkájuk közben nem látják, se fegyelmezni, se tanítani nem tudják őket, hiszen a kölykök az iskolában vannak. A társadalom ezért szépen megkönynyebbül, és egész nap arra gondol, hogy a gyerek milyen jó helyen van. A kölykökkel alaposan elbántak, be vannak zárva, nem csatangolhatnak a réteken, nem horgászhatnak, nem játszhatnak rabló-pandúrt, elemi szabadságjogaikban is korlátozva vannak. Ráadásul kaptak egy nádpálcás diktátort, aki a legkülönbözőbb értelmetlen tevékenységekre kényszeríti őket. Például írásra, olvasásra, számolásra, meg arra, hogy csendben, hátratett kézzel üljenek. Embertelen dolog ez. Egészen természetes tehát, és az emberi természet szerint való, hogy a büdös kölykök ellenállnak és igyekeznek magukat megszervezni. A diktátor ellen közösség, méghozzá osztályközösség szerveződik. Hamar kiderült, hogy a tanító az ENSZ emberjogi kartájában is elítélt eszközöket alkalmaz. Veri a gyerekeket, kézzel, bottal, szemmel. Ennek ellenére a közösség megszerveződik, éppen úgy, ahogy egy spontán kialakuló közösségnek szerveződni kell. A kölykök között mindig akadnak kiemelkedő, vonzó, politikai ihletésű személyiségek, akik a közösség élére állnak a zsarnok elleni harcban. Ezek azok a büdös kölykök, akik általában a tilalmas dolgokat képesek mintaszerűen elvégezni. Ők szedik ki a legtöbb madárfészket, ők durrantják a legnagyobb papírzacskókat a hátsó padban, és ők tudják a legpontosabban megcélozni a tanító fejebúbját krétával, hátulról, ha a tábla felé fordul. A csatatér tehát adott, és a főszereplők teszik a dolgukat. A vezéregyéniségek megszervezik az iskolába szorult kölyköket. Bekenik az osztály ajtókilincsét mézzel vagy galambszarral, spárgát feszítenek ki a padok között, jó alacsonyan, hogy a zsarnok hasra essen, ha nem figyel, és megszervezik, hogy az osztálynak mindig az a része énekelje ordítva a Gábor Áron rézágyúját, amelyik felé a tanító háttal áll. A tanító érdemben válaszol: ültet, átültet, térdepeltet, kiürítteti a zsebeket, elkobozza az összes csúzlit, csavarkulcsot, rágógumit (pedig azzal még egy tanítót is mozdulatlanságra lehet kényszeríteni, ha ügyesen alkalmazzák a székén), kiemeli a főbűnösöket, bezárja és megalázó munkákra kényszeríti őket, például mondatokat kell sokszorosítaniuk és effélék.

Azt gondolhatná az ember ezek után, hogy az iskola csőd, haszontalan találmány, nem tanítja meg a büdös kölyköket semmire. Az etológusnak egészen más a véleménye, mert ő evolúciós perspektívában képes értékelni az emberi viselkedési formákat. Ennek az a lényege, hogy a viselkedésformák kialakulásának történetét kell felderíteni ahhoz, hogy jelentőségüket, társadalmi szerepüket megértsük.

Az evolúcióban jól ismert az úgynevezett preadaptáció jelensége. Ez azt jelenti, hogy valamilyen hatásra megjelenik egy új tulajdonság, de néhány további változás során kiderül, hogy az igazi haszna nem az, amiért eredetileg kifejlődött, hanem valami egészen más és rendszerint sokkal fontosabb. Például a biológusok azt gondolják, hogy a

dinoszauruszokon, amelyek egyik ágából a madarak lettek, a tollak nem azért jelentek meg, hogy ezek a finom, habkönnyű, levegős képletek majd a repülést segítsék, hanem azért, hogy ugyanezen tulajdonságokkal a dinók hőszigetelését javítsák. Akkoriban a hőszabályozás még nem teljesen alakult ki, és éjjel sok kisebb állat teljesen lehűlt, akiket azután a nagyobbak, amelyek reggelente nem hűltek ki annyira, gyorsan össze tudtak szedni, tehát megindult a verseny a testhőmérséklet magasabb szinten tartásáért, és ebben a versenyben a tollak remek hőszigetelő szerkezetnek bizonyultak. A hőszabályozás fontos kérdése véglegesen másképpen oldódott meg, és a továbbiakban kiderült, hogy a tollak remekül segítik a nagy ugrásokat, a sikló, majd a szárnyaló repülést is. Ezért a biológusok úgy mondják, hogy a tollak megjelenése előkészület, preadaptáció volt a repüléshez.

Az evolúcióban csak olyan változás jelenik meg, amelynek kialakulását valamilyen közvetlen ok serkenti. A preadaptáció olyan eseteket magyaráz meg, amikor az ok és okozat között (a repülés és a toll) ez a közvetlen kapcsolat az első pillantásra kizárható, és csak mélyebb elmezéssel deríthető fel.

Nos, ha ezekkel a fontos elméleti ismeretekkel felfegyverkezve szemléljük az iskolát, a büdös kölyköket és a társadalmi folyamatokat, azonnal felismerjük a kulturális preadaptáció jelenségeit.

Az írott történelem első, nagyobbik fele, amikor még nem találták fel az iskolát, főként arról szól, hogy a különböző királyok, hadvezérek milyen nagy területszerző csatákat vívtak. Elvétve olvasunk arról, hogy a nép felkelt volna a zsarnokság ellen, és különféle ellenállási mozgalmakkal fárasztották volna a zsarnokokat. A jó nép általában birkatürelemmel elfogadta az adott társadalmi berendezéseket, hiszen otthon, a templomban és a várudvaron is azt hallotta, hogy milyen nagyon jól és bölcsen van a világ berendezve éppen a zsarnokok által. A népnek eszébe se jutott, hogy ez másképpen is lehetne, és ha a zsarnok megfordul, krétát lehet vagdosni a fejéhez, vagy madzagot lehet kihúzni a trónterem felé vezető folyosón, hogy ha az öreg király budira igyekszik, majd jól hasra essen, és mindenki ezen röhögjön, ami természetesen alaposan fellazítaná a zsarnokságot. A népnek ez azért nem jutott eszébe, mert nem voltak korai gyermekkorban megtanulható viselkedési minták, amelyek ezekre az ötletes ellenállási formákra felkészítették volna.

A nagy találmányok többnyire csak alkotóik fejében működnek tökéletesen, mert abban a fejben minden rendelkezésre áll az eszményi működéshez és azt semmi sem zavarja. A valós világban viszont azonnal akadtak különböző gondok. Például ki legyen az iskolamester, a tanító? Egy jó kovács vagy szabó ugye nem akar tanító lenni, hiszen megvan a maga szakmája, és abban szeretne sikeres lenni. Hát akkor ki? A legtöbb faluban akadt egy öreg szivar, akinek fájt a dereka vagy húzta a lábát, nem bírta a nehéz munkákat és szeretett sokat mesélni. Ez mindig kapóra jött. Őt az Isten is tanítónak teremtette. Ha nem akart, behúztak neki egyetkettőt. Ettől jobb belátásra tért és bevonult az iskolába.

A helyzet alapvetően megváltozott akkor, amikor az első iskolák kialakultak.

Az iskola kicsiben az adott a társadalmi rendszert mintázza. A tanító és a büdös kölykök konfliktusainak képében egyszerűsített modellje a zsarnok és a nép szembenállásának,. Amint az iskola működni kezd, megindul a harc a zsarnok ellen. Elgáncsolják a tanítót a padsorok között vagy a kabátjára egy „Hülye vagyok” cédulát ragasztanak. A tanító pedig kioszt néhány körmöst, fenekest és bezárja a Kovácsot, mert az pimaszko-

dott, és százszor le kell neki írni, hogy „tiszteld öreg tanítódat”. Ezzel beindulnak a mintaképző mechanizmusok. A nép rájön, hogy az ellenállás nem reménytelen. Nincsen teljesen kiszolgáltatva a zsarnoknak, és még a szemetesládába is el lehet bújni, és ott az óra alatt brekegni, amitől a zsarnok feje alaposan megfájdul. Az ellenállás persze áldozatokkal jár, de ha egy forradalmár fenekére nyilvánosan tíz botütést mérnek és az ezt összeszorított szájjal, némán elviseli, akkor még a szomszéd osztálybeli lányok is elragadtatva fogják őt délután üdvözölni, ami hosszú távon a szaporodási sikereit is növelheti, ami nem elhanyagolható szelekciós szempont.

Az iskolába tehát a büdös kölykök tulajdonképpen nem azért járnak, hogy ott írni, olvasni megtanuljanak, ezt csak néhány nyájtermészetű egyed teszi (később az ő segítségükkel jönnek létre a zsarnokságot kiszolgáló intellektuális intézmények), hanem azért, hogy az ellenállás legkülönfélébb formáit kitanulják, és azokat majd felnőtt életükben is sikeresen alkalmazzák a társadalomban megjelenő elnyomás ellen. Roppant fontos funkció. A forrongások, forradalmak időnként alapvetően megváltoztatják a társadalom szerkezetét, lehetővé teszik egészen új technológiák kialakítását. Az iskola evolúciós szempontból a forradalom előkészületének, preadaptációjának tekinthető, nagyon fontos intézmény, neki köszönhetjük a modern államok demokratikus berendezéseit.

Az iskolában tanult minták persze nemcsak a zsarnokok elleni harcban segítenek, hanem abban is, hogy az emberek alkalmazkodni legyenek képesek, akkor is, amikor a zsarnokot megdöntötték, és épül az új, szabad társadalom. Sokan hebehurgyán azt képzelik, hogy ha már nincs zsarnok, akkor most mindent szabad. Dőreség. Néhány eddig tilos dolgot tényleg szabad, de különböztessük csak meg a szabadságot a szabadosságtól, az anarchiától és káosztól. Azt, hogy ezeket a fogalmakat hogyan kell értelmeznünk, és valójában tényleg mit szabad és mit nem, azt természetesen választott új vezetőink fogják elmagyarázni. Ha valaki az iskolában esetleg nem tanulta meg, hogy a nála sokkal okosabb, tanult és vezetésre alkalmasabb emberekhez alkalmazkodjék, és siránkozás nélkül hajtsa végre azok utasításait, az képtelen lesz beilleszkedni az új társadalomba. Ezért is fontos, hogy az iskolában a tanítóra és a tanárokra figyeljünk, mert ezek jót akarnak nekünk: lehet, hogy apró gyermeki elménkkel még nem látjuk, hogy ez a jó milyen lépéseken keresztül jelentkezik majd, de bizonyos, hogy jőni fog.

Iskola nélkül nem lenne modern társadalom!

Csányi Vilmos
Magyar Tudományos Akadémia

Iskolaépítészet – rejtett tanterv – holland és magyar szemmel

Az utóbbi időben érzékelhetően megnőtt a „klasszikus” neveléstudományi diskurzusban gondolkodók érdeklődése a neveléshez fűződő épített, szervezett terek – iskolaépületek – iránt (*Sanda*, 2006, 2008; *Sántha és Hercz*, 2009). Ezek az elemzések rendre felidézik a hetvenes évek progresszív hazai pedagógiai gondolkodásmódjában meghatározó fogalmat, ami „rejtett tanterv” néven termékenyítette meg az iskoláról zajló kritikai munkákat. Jelen tanulmányban a „rejtett tanterv” és az iskolai épületek, terek kapcsolatát vizsgáltam, különös tekintettel annak építészeti, épülettervezési vonatkozásaira. A fő hangsúly arra a kérdésre esik, hogy ezek kölcsönhatása miképp jelenik meg az (iskola)építészeti tervezés folyamatában és a kivitelezésben.